

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (497):631.164.23

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2021/2.14>

Георгієва М.Д.

Національний транспортний університет

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК БОЛГАРСЬКОГО СЕЛА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті проаналізовано розвиток системи соціальної підтримки сільського населення, при цьому більш конкретно розглянуто історичні умови трансформації соціальної підтримки болгарського села в умовах інтеграції до європейського простору. Особливу увагу приділено питанню реструктуризації державної політики у сфері соціальної підтримки сільського населення, що, звичайно, було пов'язано зі зміною зовнішньополітичного та економічного векторів розвитку Болгарії. Також виділено проблему державного фінансування соціальних програм підтримки сільського населення в умовах переходу від центрально-планової системи економіки до ринкової економіки, від тоталітарної системи управління до демократичної системи, що враховувала інтереси громад. Визначено, що державна політика Болгарії була спрямована на створення мережі соціально значимих об'єктів функціонування сільської місцевості. Провідну роль у цьому процесі було покладено на приватні господарські суб'єкти, які виконували також роль інвестора в розбудову соціальної інфраструктури болгарського села. Окрім того, формування соціальної бази сільського господарства мало здійснюватися територіальними громадами. Держава в системі соціального забезпечення болгарського села відігравала роль механізму управління та контролю над дотриманням соціальних стандартів на селі.

Визначено, що ситуація, що склалася у болгарському селі в період 1996–2007 рр., ускладнювала вирішення пріоритетних соціально-економічних, організаційно-правових заходів, що були спрямовані на забезпечення життєдіяльності болгарського села. Доведено, що економічне зростання болгарського села було можливим лише за умови дотримання соціальних стандартів життя суспільства. У Болгарії в зазначений період поштовхом до здійснення соціальних трансформацій на селі були економічні зміни в аграрному секторі, що супроводжували європейський вибір економічного розвитку.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, соціальні інфраструктура, Болгарія, Європейський Союз, інтеграція, сільська місцевість, управління.

Постановка проблеми. Європейський вибір розвитку Болгарії визначив й її соціально-економічний розвиток, форму і спосіб сільськогосподарського виробництва, організаційно-правові форми господарських суб'єктів, що, звичайно, позначилося на розвитку соціальної сфери болгарського села. У період 1996–2007 рр. найгострішими проблемами розвитку болгарського села були криза соціальної інфраструктури, міграція сільського населення в міста, що призводило до занепаду сіл та кризи господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню соціального розвитку болгарського села в системі передінтеграційного періоду входження в європейський простір присвячено праці

болгарських дослідників. Зокрема, стійку зацікавленість у даній науковій темі проявив у своїх дослідженнях В. Терзієв [6]. Вагомий внесок у дослідження соціально-економічного розвитку болгарського села здійснено у працях М. Анастова [1], С. Цанова [7], Н. Піщалов [4].

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні трансформації соціального розвитку болгарського села в умовах інтеграції до європейського економічного простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Численні дослідження та публікації щодо розвитку сільського господарства, незважаючи на наявність у них точок дискусії, дають змогу припустити, що розвиток сільського господарства Болгарії поєднував чотири додаткові виміри:

історико-політичний, економічний, соціальний та інституційний аспекти.

В останні десятиліття значення соціального розвитку болгарського села розширювалося, і ця тенденція триватиме й у майбутньому. Головною (і довгостроковою) метою соціально орієнтованого розвитку села в рамках САП ЄС була соціальна згуртованість, а головним завданням САП ЄС було дотримання умов участі сільського населення в процесах прийняття рішень у всіх сферах життя суспільства.

Глобальна Угода ООН зазначає, що права людини є наріжним каменем соціальної стійкості (1999 р.) [4, с. 117]. Відповідно до цієї Угоди, соціальна стійкість повинна бути найважливішою частиною будь-якого бізнесу, включаючи агробізнес. Соціальна стійкість включає права людини, пов'язані з: працевлаштуванням, розширенням прав і можливостей жінок та гендерною рівністю, доглядом за дітьми, адекватним ставленням до людей з обмеженими можливостями, сприянням вищій освіті, підтримці міцного здоров'я, балансу між роботою та життям тощо.

У результаті аграрної реформи та помилок в її впровадженні виникли такі несприятливі наслідки, як: недобросовісна конкуренція; посилення поляризації доходів; зростаюча незахищеність робочих місць; інтенсифікація міграційних потоків та погіршення демографічних характеристик, особливо у сільській місцевості, збільшення побутової злочинності.

Намагаючись мінімізувати хоча б деякі із цих негативних наслідків, соціальна стійкість болгарського села пов'язана із забезпеченням більшої соціально-економічної безпеки для працівників аграрної галузі; вжиттям практичних дій для забезпечення рівних шансів на розвиток приватних осіб у галузі сільськогосподарської праці; стимулюванням соціальної справедливості у здійсненні трудової діяльності; забезпеченням освіти зайнятих у сільському господарстві; справедливому розподілі доходів працівників галузі; посиленням ролі права на працю серед сільських жителів; рівноправними відносинами на ринку праці в селах тощо.

Державна політика у сфері соціального забезпечення села намагалася обмежити фінансову участь держави та стимулювати залучення коштів спеціалізованих фондів, аграрних підприємств, що діяли в межах громади. Залучення бюджетних коштів здійснювалося для виконання державних соціальних програм, але шляхом надання субсидій, пільг та дотацій, що використовувалися для

поліпшення соціальної якості життя сільського населення.

Нові економічні умови, які сформувалися в контексті європейського виміру розвитку болгарського села, посилювали необхідність наявності соціальних гарантій. Більшість сільського населення Болгарії станом на 1996–2007 рр. – це традиційні споживачі соціальної підтримки, тобто бідні верстви населення. Вони несли на собі всі тяготи передінтеграційного періоду [8, с. 89]. Основними чинниками збідніння населення були економічний спад, інфляція, безробіття, спосіб і хід аграрної реформи, демографічні процеси, пов'язані з негативними змінами вікової та сімейної структур. Спостерігалось істотне зниження життєвого рівня населення, розширювалася маргіналізація серед певних його груп. Зростаючий масштаб бідності розширював контингент соціальної допомоги, у 1996–2007 рр. близько 10–12% населення отримували соціальні виплати (допомоги) [3, с. 112]. Кількість осіб працездатного віку, які отримували соціальну допомогу, зросла в 2006 р. порівняно з 2005 р. на 23%, а в 2007 р. – на 39,5%, і ця тенденція зберігалася в наступні десять років (2007–2017 рр.) [3, с. 113], але з більш повільними темпами. Суми, що надавалися як щомісячні соціальні виплати, безперервно зростали, при цьому за період 2005–2007 рр. вони зросли в два рази [5, с. 109].

У цілому витрати на грошові виплати (субсидії) і компенсації в консолідованому бюджеті збільшилися. Їхня частка в загальних витратах із 5,9% у 1996 р. досягла 7,5% у 2000 р. і 11,9% у 2001 р. Витрати на соціальні трансферти в 2001 р. на 74,9% були вище порівняно з витратами 1996 р. і на 57,4% вище порівняно з 2000 р. [6, с. 172–174].

Процеси соціально-економічного життя болгарського села накладали відбиток на сферу соціальної підтримки.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. розвивалися несприятливі соціально-економічні та демографічні тенденції, що збільшували потреби населення у соціальній підтримці [7, с. 177–178]:

1. Масове і дуже інтенсивне збіднення населення викликало величезну диференціацію, що призвело до значного спаду рівня життя і довело величезні маси людей до нижніх меж життєвого і соціального мінімуму. На початку перехідного періоду зміни в прибутках сільського населення та їх розшарування знаходилися у стартовій фазі. Бідність мала кількісні виміри, що виражалися в інфляційній ерозії доходів і масовому скороченні робочих місць. Ці ризики торкнулися всіх верств

населення. У період після 1993 р. спостерігалося зростання маргіналізації певних його груп. У період 2000–2007 рр. диференціація переросла у фрагментацію суспільства [1, с. 117]. Сформована двополюсна модель розвитку болгарського сільського населення.

2. Високий рівень безробіття і стійка тенденція зростання всіх її форм; соціально-психологічна напруга серед більшої частини зайнятих осіб у зв'язку з побоюваннями втратити свою роботу.

У територіальному аспекті спостерігалися серйозні диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили. Намітилися райони з високим ступенем безробіття. Це адміністративні області Північно-західної і частини адміністративних областей Північно-східній Болгарії, адміністративні області Середніх і Західних Родоп [1, с. 121]. Там безробіття мало хронічний характер і охоплювало всі великі групи населення. Можливості альтернативної реальної зайнятості були сильно обмежені. Здебільшого єдиним виходом із ситуації залишалося землеробство і домашнє господарство.

Це призвело до деградації освітньо-кваліфікаційних характеристик кадрового ресурсу і його демотивації. Особливо ця тенденція спостерігалася серед молоді. Майже 60% молодих людей у Болгарії після здобуття середньої освіти залишалися поза легальним ринком праці і на практиці навіть не отримували можливості потрапити на нього як зайняті особи. Під удари безробіття потрапили й особи з обмеженими можливостями, представники деяких етнічних спільнот, такі як роми, турки та ін. [1, с. 180], які мали низький освітній і кваліфікаційний рівень. Ці групи осіб формували контингент довгостроково або постійно безробітних осіб, утворюючи одну з найбільших груп ризику на ринку праці. Безробіття серед жінок було вищим порівняно з чоловіками. Це зумовлено, з одного боку, «самоусуненням» жінок із ринку праці в аграрному секторі економіки Болгарії, а з іншого – було дискримінаційною тенденцією у цьому напрямі.

У 1998 р. був прийнятий Закон про соціальну підтримку [6, с. 159]. Він скасував Указ про суспільну підтримку від 1951 р. і сформував сучасні рамки соціальної підтримки в Болгарії. Закон визначив мету, завдання та форми соціальної підтримки, змінюючи структуру управління системи соціальної підтримки в напрямі більшої її централізації, розширив джерела фінансування і запропонував кроки до більшої фінансової самостійності сільського населення. Були створені можливості для участі «третього» сектору за про-

позиції і надання соціальних послуг. Закон регламентував державний контроль діяльності системи соціальної підтримки сільського населення, і було створено більш надійний механізм контролю й адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.

Правила застосування Закону про соціальну підтримку, прийняті в 1998 р., до початку 2005 р. близько 15 разів змінювалися і доповнювалися [6, с. 161]. Переважна частина змін візувала систему коефіцієнтів визначення диференційованого мінімального доходу. Система ускладнювалася шляхом уведення коефіцієнтів для нових категорій осіб із метою кращого задоволення індивідуальних потреб.

У цих умовах головним залишалось питання фінансової стабільності соціальної підтримки. Одним з основних чинників, що впливали на неї, було співвідношення між мінімальними доходами різних категорій сільського населення. Наскільки співвідношення між оплатою праці працівника аграрної галузі та іншими доходами менше, настільки доступ до соціальних виплат був більшим. Регулювання цього співвідношення було важливим важелем для розподілу ваги між елементами і поверхами мережі соціального захисту. Іншим чинником було чітке розмежування соціальної підтримки від соціального забезпечення. Третій чинник – це прийнятий спосіб фінансування соціальної підтримки.

Фінансова децентралізація і механізм спільного фінансування місячних соціальних виплат державними і місцевими бюджетами стабільності не гарантували. Субсидія на соціальні виплати, що надавалася громадам центральним бюджетом, залежала від кон'юнктурних чинників, специфічних для кожної громади і не завжди могла точно бути обчислена Міністерством фінансів Болгарії. Тому соціальні допомоги як стаття видаткової частини бюджету громад нерідко обтяжували місцеву адміністрацію непередбаченими витратами і нездійсненими соціальними виплатами, які Міністерство фінансів не завжди компенсувало вчасно і в повному обсязі. Як більш загальна причина фінансової нестабільності соціальної підтримки міг бути вказаний спосіб акумулювання і спрямування коштів до нього, які забезпечувалися за рахунок загальних податкових надходжень. Це не відповідало характеру цих платежів і не забезпечувало їх прозорість і цілеспрямованість надходжень. Подолання протиріччя між «характером платежів та способом фінансування» вимагало цільових податкових надходжень на соціальну

підтримку сільського населення, введення на якомога ширшій податковій основі, що стосувалося доходів і майна сільського населення.

Із травня 2003 р. набрали чинності нові Правила застосування Закону про соціальну підтримку [2, с. 144]. Вони конкретизували основні положення закону, містили суттєві зміни, переважно в частині соціальних послуг. Надавалася можливість, за необхідності і відповідно до потреб сільського населення, розкривати й інші види соціальних послуг у громаді. Поділяли соціальні послуги на «державну відповідальність» (такі як спеціалізовані заклади для певних вікових категорій сільського населення і денні будинки – вони фінансувалися з регіонального бюджету через бюджети громад) і «відповідальність громад» (такі як домашній соціальний патронаж та ін., що фінансувався з бюджету громад).

Були введені стандарти і критерії, яким повинні відповідати надані соціальні послуги (місце розташування та матеріальна база; харчування; медичне обслуговування; освітні послуги й інформація; організація вільного часу та особисті контакти; обслуговуючий персонал). Підсилюють громадський контроль соціальної підтримки, приділяючи велику увагу громадським радам. Вони беруть на себе функції з проведення політики соціальної підтримки в громаді, обговорення регіональних проєктів, координування надання соціальних послуг, контроль їх якості. Передбачають створення рад споживачів соціальних послуг, їх опікунів або піклувальників із метою захисту їхніх інтересів і здійснення контролю.

Реформа соціальної підтримки в Болгарії має на меті приведення системи у відповідність новим реаліям, посилення громадського контролю, більшу ефективність проведених заходів, поліпшення захисту найбільш вразливих членів суспільства.

Висновки. З огляду на історичний розвиток і характерні особливості розвитку болгарського села, можна зробити такі узагальнення та висновки:

- підвищення розміру соціальних виплат і підвищення податкового та страхового внеску мали пряий негативний вплив на стимули безробітних, економічно неактивну та використану для виплат заробітну плату частини населення. Цей чинник необхідно враховувати за можливого подальшого підвищення соціальних платежів;

- підвищення мінімальної заробітної плати створювало додаткові стимули для повернення людей на ринок праці, але зменшувало їхні мож-

ливості забезпечити собі успішне працевлаштування і створювало умови для перетворення безробітних на економічно неактивну частину населення. Це призвело до збільшення числа отримувачів соціальних програм і, відповідно, до подальшого зростання витрат на них;

- із причини структурних характеристик безробіття в Болгарії забезпечення оптимальних умов для створення і пошуку зайнятості мало бути пріоритетом соціальної політики.

Переважна частина зловживань у соціальному забезпеченні була наслідком універсального значення рішень медичної експертизи щодо придбання певних привілеїв. Це було фактором, який створив неправильні стимули для інвестування у розвиток сільської місцевості. Багато із цих привілеїв не мали прямого відношення до можливості соціального включення осіб з обмеженими можливостями.

Підхід до виділення фінансової допомоги за програмою «Підтримка сімей у сільській місцевості» повинен був бути диференційованим, тобто повинні бути введені коефіцієнти, за допомогою яких можна диференціювати розмір допомоги різним з погляду доходів сім'ям. Таким чином, більш високі допомоги будуть спрямовані біднішим сім'ям і гранична корисність фінансової підтримки буде наближеною для різних сімей.

Таким чином, потрібно виокремити основні принципи, на яких повинна спиратися майбутня реформа у сфері соціальної підтримки болгарського села:

- прозорість під час прийняття рішень адміністративними органами і аналіз впливу діючих і запропонованих змін;

- диференційований підхід до надання допомоги;

- підвищення рівня соціальних виплат має слідувати темпами підвищення добробуту суспільства.

Кінцева мета майбутньої реформи має полягати в ефективному спрямуванні коштів до людей, що проживають у сільській місцевості, які найбільш їх потребують. В умовах обмежених фінансових можливостей сучасні актуальні соціальні системи повинні мати на меті не стійке і тривале пом'якшення негативних наслідків соціальної ізоляції, а максимально швидке видалення недоліків фінансування з програми. Збільшення успішних випадків соціальної інтеграції та ефективності адміністративних органів призведе до звільнення ресурсу, який може бути використаний для підвищення ефекту від проведених програм.

Список літератури:

1. Анастасова М. Миграционните процеси на населението в Р.България при прехода към пазарна икономика. София : Институт по икономика на селското стопанство, 2014. 212 с.
2. Болгария – социально-економическое развитие на България. 2008 г. София : НСИ, 2009. 186 с.
3. Владимирова К. Намаляване на социално-икономическите различия между регионите в България чрез по-ефективно използване на възможностите на стратегическото планиране и програмиране. София : Издателски комплекс – УНСС, 2017. 444 с.
4. Пищалов Н. Проблеми на устойчивостта на аграрния сектор у нас. *Икономически алтернативи*. 2017. Бр. 2. С. 115–123.
5. Районите областите и общините в Република България 2008 г. София : НСИ, 2010. 201 с.
6. Терзиев В. Развитие системы социальной поддержки в Болгарии. Уфа : НИЦ Аэтерна, 2014. С. 293.
7. Цанова С. Анализ на ефектите от външната миграция на населението. Годишник на СА «Д.А. Ценов» Свищов. 2008. т. СХ, 2008. С. 177–191.
8. Цанова С. Сравнителен многомерен анализ за определяне на мястото на България според ползите и негативите от емиграцията. София : Институт за пазарна икономика, 2010. 310 с.

Georgieva M.D. SOCIAL DEVELOPMENT OF THE BULGARIAN VILLAGE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

The article analyzes the development of the system of social support of the rural population, and more specifically considers the historical conditions of transformation of social support of the Bulgarian countryside in terms of integration into the European space. Particular attention is paid to the issue of restructuring the state policy in the field of social support of the rural population, which, of course, was associated with a change in the foreign policy and economic vector of development of Bulgaria. The problem of state funding of social programs to support the rural population in the transition from a centrally planned system of economy to a market economy, from a totalitarian system of government to a democratic system that takes into account the interests of communities. It is determined that the state policy of Bulgaria was aimed at creating a network of socially significant objects of rural functioning. The leading role in this process was assigned to private economic entities, which also acted as investors in the development of the social infrastructure of the Bulgarian countryside. In addition, the formation of the social base of agriculture was to be carried out by territorial communities. The state in the system of social security of the Bulgarian countryside played the role of a mechanism of management and control over the observance of social standards in the countryside.

It is determined that the situation in the Bulgarian countryside in the period 1996-2007 complicated the solution of priority socio-economic, organizational and legal measures aimed at ensuring the viability of the Bulgarian countryside. It is proved that the economic growth of the Bulgarian countryside was possible only if the social standards of society were observed. In Bulgaria, during this period, the impetus for the implementation of social transformations in the countryside were economic changes in the agricultural sector, which accompanied the European choice of economic development.

Key words: agricultural sector of economy, social infrastructure, Bulgaria, European Union, integration, rural area, management.